

Ezinaren laudorioa Tolosan barru

*

IÑIGO ARANBARRI

*

Lizardiren aza baratza

¿Bi milloiez zer egingo, euskeraren alde?

Esneketariaren galderaz iragarri zuen Xabier Lizardik prentsan argitara emandako artikulua batean aspalditxotik gogoan zerabilena. Artikuluak —1930ekoa izanagatik ondo eusten dio urteen emanari—, ez du garaiko prentsan kaleratuko dituen osterantzeko lanen ondoan distira berezirik, ez da «Etxe-barne bizia», urrunxko dago «Donapaleura yoan-etorria»-ren isuri zuhurretik, eta halarik ere, asko du erakusteko naziogintzari buruzko artikulua antologia batean. Irakurlea jakinean dago: kazetariak ez du olerkariaren inbiriarik.

«Bi milloi... Utzi zadazute goxokia pixkat miazten...»

Astiro, atalez atal xaretuko du Lizardik matazean bil-bil zuena. «Perot» metalsare lantegiko gerente olerkariak zuhur egin zituen kontuak. Bi milioi pezeta behar ziren barrena «Erri-Lan» deituko zen bazkuna sortzeko. Idazkaria nolako, lokalak non, ordezkariak zenbat... estrategia ezin zehatzagoa du gogotik paperera ekarria:

Leenengo urtean gogor ekingo diogu Bazkun berriaren zabal-kundeari ta bazkideak batzeari. Bide nabar, «BAI» egunkariaren ots bizia edatuko ta iragarriko degu bazterrik baz-

- Iñigo Aranbarri idazleak bi poesia liburu, eleberri bat, kronika liburu bat eta literatur ikerketa bat ditu argitaratuak.

ter. Bigarren urtean, Bazkundearen azitzeari uzteka, «BAI»k bear ditun dirutza-arpideak yasotzeari ekingo genioke bereizki. Urtearen buruan, orra «BAI» ori kalerik-kale.

Eguna joan, eguna etorri, euskaldunak berea izanzen bizigunea ametsetik lurrera ekarri beharrak lotu zuen tolosartua. Xedea ez zen berria, euskara hutsez argitara emanen zen egunkariaren gogapena urtebete lehenagoko zenbait artikulutan zuen emana. Ideia, dirudienez, ez zuen berea, Zarauzko garaitik adiskide min zuen *Mendi-Lautari* jaso baina. Euskal idazleak ziren nahigabez zirenak: kazeta jeltzaleek ez bide zuten euskaraz iristen ziren artikuluguztiak ateratzeko tarterik, eta «beraz, baratza bete aza badaukagu, ta azarik geiago gose, nai-ta-nai-ez baratza azi bear» ebatziko du.

Kirikiño Mañarian ehortzia, eguneroko prentsa aberztaleko buruek —*Euzkadi* Bilbon, *El Día* geroxeago Donostian— ez zuten «Euskal Orria» bezala ezagutzen den orribetetik gora emateko asmorik erakutsiko euskarazko artikuluei. Hortik Lizardiren enbidoa.

Proiektua, geure beharra da lekuko, hutsean geratu zen frogako ale bakar bat atera eta gero. Egunkaria ibilian hasteko beharrezko jotzen zituen hiru mila harpidedunek ez zuten sakel zorrorik harrotu behar izan. Olerkaria bezain gazterik joan zen politikoa, eta alderdi barruan bertan ere asko ziren euskara hutsez argitaratzeko proiektuari goganbehartuta behatzen ziotenak. Pizkundera mugimenduan bertan zebiltzanen artean, ez zen nahi adinako garririk sumatzen. Epel zebilen jendea, bihotz erori. *Euzkerea* aldizkarikoentzat, ezinezko lana zen. Aitzolek, Euskal Pizkundearen aitagoi, ideologo eta zentsore nagusiak, erdarazko kazeta baten fabore egingo zuen trabesa. Honela, 1930eko ekainean *El Día* aterako da Donostian. Ariztimuñok eta Pio Montoiak EAJko zenbait sektoreri aurre egin eta alderdiaren egitura organikotik kanpoko egunkaria argitaratzea lortu zuten. Haatik, ez zen deus aldatuko. Euskal artikuluei dagokionez, eredu izaten jarraitzen zuen *Euzkadi*-ri ikasitako neurrian emanen ziren. Egun, Lizardiren proiektua kalean bada ere —pozarren agertuko zen tolosar bat ikusita *Egunkaria*-ko zuzendari— harako sintomatolo-

gia oso bat da historiaren beste muturrean berragertzen dena. *Euskaldunon Egunkaria* ez da *BAI*, harpidedunak ez dira Lizardik gogoan zituenetik larregi hazi, oraingo hamaika mila erosle ez ziren nahikoa izanen Lizardi berotzeko... baina lortutako gunea hark gogoan zerabilenaren antzekoa delakoan nago. Eta beharbada hortik konparaketa.

Kontua da *Euskaldunon Egunkaria* kalean denetik euskaldun izatea langintza zail bilakatu dela. Euskara hutsez ezarritako eguneroko dinamikak gaitzago egiten du harako *jatorren* inpunitatea. Euskararen ideologia, deituko diote harrikatu gogo dutenek. Euskara *noranaikoa* nahi duenak aldiz, badaki gazteleraz zein frantsesez argitaratutako medioen aldean, asko dela egunero berritik —eta ez soilik berrietarik— ikasi beharrekoa. Geografia ugertu bat dago ikasteko, munduaren ikuspegi osoa dago berrikusteko. Niko Etxart ez dela Iparraldeko kantaria ez da errotik aise egiten den aztura. Gure mugetatik harat badela beste Tolosa bat onartzea ez da samurra, zer esanen dizuet zuei. Euskal herritar ez da beharrik euskaldun. Honela, *Egunkaria* kioskotan denetik, orain arte ez bezalako oreka baten bizitzera gaude behartuta. Euskalkien ekarpena —batuarekin saihe-tsago geratu zirenen mesedetan— erruz handiagotu da. Erabiliaren erabiliaz egunero zirkulazioan jartzen den hitzen kopurua itzela da, eta azkarrenak ere lan gaitza egin behar. Horregatik niotsuen langintza zailarena. Arian, sinesten ere hasia naiz gimnasta izateko jaiok garelako kontu hori.

Abertzaletasunaren gehiengoarentzat ere —honetarako ere izan dugu ikusteko aukerarik—, ez da ederra horrelako *sparring* bat izatea aurrean. Euskararen presentziarena bazter utzita, azken batean ez *Deia*-k ezta *Egin*-ek ere, ez dute *Euzkadi* edo *El Día*-k ezarritako eredia gainditzen, erdal egunkari abertzaleetako letra txikiak orain arte egundo ez bezala irakurtzen ikasi du euskal irakurleak. Etsai politiko izatearren euskaldun bat *Iurrettagoyena* legez agertzea zabarkeria baino gehiago da, hizkuntzaren beraren kondena da, apostu lazgarria. Txiste batean izu laborriak hartutako ertzain baten irudia ondoan «Ertzantza iparreko sindromeaz» duela ematea, larria dateke; baina haren ondoan burualde ubeldua sangramendaz lotua duen herritar bat «Iparra Ertzantza

sindromeaz» agertzea, egilea eta *irakurle gaiztoa* herri berekoak ez direla adieraztera dator. Arrazoia zein den, gauza jakina behar luke izan errepresioaz arduratzen den batentzat: euskararen herriaren iparrean bederen, hedaxuriek izan dute, orain arte nik dakidala, jendea egurtzeko monopolioa.

Arestiko adibideak ahulegiak badira, bada ederragorik *Egunkaria*-ko orrietan bertan. Hara, prentsa bulegoak eragin-korrek ziren ustean bizi izan naiz beti, bazutela ez zena eder egiteko botererik. Sinestuta nengoen prentsa bulegoetarik zaintzen zela halakoren berbakera traketsa, honen mihi brigadaitza, haren jende aurreko irudi zarpaila. Alegia, nik uste nuen bazegoela *bizargin politikoa* dei genezakeen lanbide bat. Horregatik, Euskal Autonomia Erkidegoko Lehendakariaren iritzi artikulu bat oinpean «Erredakzioan itzulia» due-la irakurtzeak oihartzun zaharrak dakartza plazara. Igorleak badaki orban dena, irakurlearen begirunez zintzo ezarri beharreko ohar argigarria. Nahitarat gehiago beraz, nagikeria baino? Harrokeria? Zunda bihurria? Urrats nabarmena bai bederen, alderdiaren historiak erakutsitako bidetik bada ere. Esana, abertzaletasunaren lerroetako oihartzun zaharrak. Harako tolosar bien itzalak elkarrekin muturka. Eta zein ahul eta eri itxurako bere ausartean Lizardirena Aitzolena-ren aldean. (Oraintsu, Ardanzenan manera berean jokatu du *Egunkaria*-n bertan jende aurrean euskaraz hitz egiten hasia den Ibarretxe lehendakariagai jeltzaleak berak ere. Ez dago noski euskaldunen bozen beharrean...)

Egunkaria-ri buruz hausnarketa egiteko garaia heldu da. Aspaldi du pasea froga sasioa, errezeloak moteldu dira. Diskurtso bateratzaileen aro honetan, inon ez bezalako iritzi aniztasuna erakutsi du euskal kazetak. Hizkuntzak definitutako komunitatea ardatz hartuta, plaza jendetsua da *Egunkaria*-rena. Errezki, bada jendetsuegia ere irizten diot. Politikoen hizkuntzan *ausardia* deitzen den hori erakutsi du; egoera normalizatu batean nekez emanen zen fenomeno. Azken emaitza, polita da ikustea, Lizardik kasik hirurogeita hamar urte lehenago aurreikusitako bera da:

Egunkari ori benetasunaren mallakoa bear ba-du, ezin izan aundia, orri askoduna; euskeraren gaurko egoitza ta mallari dagokiona izango litzake.

Gaurko egoitza eta mailari dagokiona... berrogei orrialde beti mehe eguneroko berripaperak cd-rom, mapa eta entziklopedien megadenda bihurtu diren garaiotan. Marketing lan gaitzei esker presentzia eta irudia zabaldu duela, ez da gezurra. Baina *Egunkaria*-ren proposamen lortuenek hedapen eskasa dutela beste. Erreferentzia berrien dinamikara ohituta, nahi baino gutxiago dira *Egunkaria*-k, nolabait ere eguneroko behatopakako ibilitik ateratzearen, proposatu eta osterantzeko hedabideetan erroturiko adierak. Funtzionaritzaren erosotasunari egotz diezaiokegu errua, gero eta errazago barneratzen zaigun erdaren indar alimalezkoari, ezjakintasunaren besoarte ezti-gozaari, nahi dena; baina telebistek nahiz irratiek gero eta beharrezkoago dute zuzentzaile eta aholkularien talde sendoagoa. *Egunkaria* kalean denetik, irizpideen batasun eza azalerago gertatzen da, akatsak nabarmenegiak egin dira. Zenbait saiok hizkuntzan ez ezik erreferentzia gisa darabiltzaten ereduak espainoltasun eroanezineko gertatzen dira. Hau ez da txantxa bat. Hemerotekak hasiak dira Euskadi Gaztea jotzen.

Esanen zaigu EITBk nahikoa egiten duela egiten duenarekin, ez dakigula zer indar egiten duten *besteek* aurrekontuak murriztu eta katea elebidun bat sortzeko, nahikoa egiten dutela eusten, «zuek ez dakizue nolakoak diren *horiek*»..., baina zer nahi duzue esatea, niri gogorregia egiten zait oraindik ere euskararen herriaren lurraldetasuna geografikoki gehien zaintzen duen saioan Lapurdiko ikastola batera bidalitako kazetariari ikasleak nola deitzen diren otu eta «Ea, zer izen dituzten ikusiko dugu, euskaldunak ala arraro samarrak, frantsesak» entzutea. Borondate onenez, baina paternalismo jasangaitzeko emaitzarik lotsagarrienerarik, dudarik gabe. Boli Kosta-ko gosekila Gobernuz Kanpoko Erakundearen ogi zatiaren aurrean legez, zer irtenbide du telebistan lehenengoz agertuko den elkarriketatuak? «Aber, zu nola deitzen zara?». «Uhain». «Nola?» berriro kazetariak. «Uhain». «Euskal izena da?». «Bai». «Eta zer esan nahi du?». Eta nik ezin kendu *frantsesaren* irribarre lotua, saldu eta salatari.

Esanen zait kazetariak ez duela zertan dialektologian munduan bateko izan. Eta hala da, kazetariak ez, baina ka-

zetari lotsagabeak bai. Etorkizuna? Gero eta garbiagoa dirudi oinarritzko puntuetan bateratzearen beharra biziko bagara. Hizkuntza baten inguruan antolaturiko komunikabideek baino hiztunek berek, lehenago hizkuntza moderno eta baturaren oinarriak jartzerakoan egin bezalaxe, beharrezkoa dute oraino betetzeke dauden gutxiengo batzuk lotzea. Egoera inoiz baino hobea dela, izanen da; baina Euskadi Irratira Herrizaingo Saitetik errepide eta istripuen berri ematen duen ahots goxoak esanen lukeen bezala, gure hegabideen munduak «pronostikoa erreserbatuta dauka».

Sare digitalean euskarazko telebista bakarra zein ezgauza bihurtuko den hasiak dira gaztigatzen Iurretatik. *Egunkaria*-ren egoera kezkarriagoa zait, ez da modako hitza eta ezin erabili, baina kioskoetara profesional ikaragarrien lan baldintza eskasei esker ateratzen dela badiot, berruak ez dit irratiko ertzainak ez bezala hitz egiten uzten.

Azken batean, zer dugu, Lizardiren garaitik urpean gorde eta ahantz orduka agerian geratzen den aza baratza baino. Abisatu zuten abertzale atlantistek Lemoizko zentrala gelarazteko protesten aurrean. Indarretxea martxan jarri ezean, aza baratzean bizi behar.

Uhain Atauts-eko labirintoan

Auzia, bistan da, geografian bertan dago. Euskaldun batek ez duela bere herria erdaldun batek bezala ibiltzen, ez da berria. Kezkatzekoa ere bada. Zer datorkio burura euskal kontzientzia nazionalik gabeko erdaldun bati ETBko eguraldi mapa ikusita? Erantzun honi zergatik Radio Nacional de España-k Donostia, Bilbo eta Gasteizko hobeak ematen dituen bitartean hartzen dituen EAEko telebista publikoak berari ez dagozkion eskualdeetako lainoak, elur erauntsiak, eguzki izpi oro. Zergatik Baiona bai eta Burgos ez. Euskal herritar franko dago Castro hurbilagoko sentitzen duena Tafalla baino... Hala ulertu behar da harako Zazpiak-Bat xeblearena, EAE eta Nafarroaz gain Kantabria, Burgos eta Errioxa hartzen zituen mapa ostatu ederjantzi bateko horman. Neuk ikusia.

Ez du erraza izan behar, baina kultura politiko handiko herrian bizi gara oraindik ere. Transgreditzeak eder izaten segitzen du, politiko berak agerian direla askotan, eta urteen poderioz badira gogoz ikasitako gaiak. Euskal Herria, bere aniztasunean, hizkuntzaren inguruan egituratutako kontzeptua dela, esate baterako. Orain hastera, ez litzateke lantegi gozoa.

Baina eman dezagun eguneroko bizitzak bere indarra duela, eta guk pentsatu aldean, gaitza. Eman dezagun administrazioen dinamika ezberdinek ohitura, pentsakera, Euskal Herria ikusteko manera bat hezur-mamitzen dutela egunero, nor bere bizitokian halako, are abertzaleen artean ere. Hala, ez da gutxieneko begirunea auzoan duela hurbilduko ETBko kazetaria Kanboko ikastolara? Ez da frantsesa kultura arraroa Bidasoaz hegoaldeko kazetari *normalizatu* batentzat? Izan ere, zer arrazoi dago frantsesa gaztelearen parean jartzeko? Bat ere ez menturaz, eguneroko ariketarik ezean. Eta azkenik inoiz ikasi duenean hiru hizkuntzako herri batean bizi garelakoa, Iparraldeko okzitaniarazko hitzunen arazoez-eta aterako zaizkio *Maiatz*-ekoak. Nork eskainiko gaskoinei irratsaioa... eta Baionako Gure Irratiak. Ez da lehen aldia. Urdiñarben, Okzitaniako musikariei egin die harrera aurtengo Musikaren Egünak. Badira urte batzuk, Maule eta ingurueta espartinak egitera heldu portugaldar eta espainiar etorkinek Xiberoko Botzan zuten soilik beren hizkuntzetan egiteko tertzioa. Ahula ahularen babesle. Hortik gimnasiarena. Tolosan kasik beste inork baino lehenago bataiatu zenuten *stadium* Berazubi. Zuek badakizue zerbait. Zuek badakizue zenbat akitzen duen gorputzaren nagikeria nahien kontra aritzeak.

Baina eman dezagun ez dela kazetariaren kontua soilik. Eman dezagun Herri Urratsera hurbildutako politikoen artean badela EAeko Kultura edo Hezkuntza sailetik bidaltakorik. Etxe giroan, Iparraldeko hitzunekiko elkartasun mezua garbia da. Hitzak eder biribiltzen dira kontseilari eta zuzendari teknikoen artean, herri bateko seme-alaba gara denok. Horregatik, aurtengo matrikulazio kanpainari ameto ematerakoan erabaki da jende aurrera ateratzea azken urteetan egin den ederrena, egoki egindako spota, el-

kartasunean, hezkidetzan oinarritutako kanpaina. *Imajinatzen duzu... denen iritziak errespetatzen diren herria, bere jatorriagatik inor baztertzen ez duena... Imajinatzen duzu bakoitzak nahi duen hizkuntzan egiten duen herria?* Planteamen-
dua miragarria da... beste herriren baten bizi izan bagina. Oliverik badaki bere herrian bakoitzak ez duela nahi duen hizkuntza hautatzen, sare publikoan ezinezkoa dela euskara ikastea gure bihotz itxurako herri honetako barrunbeen erdietan. Nafarroako sare publikoan ezinezkoa dela euskaraz ikastea, agiri elebidun bat sinatzea, deialdi publiko bat gazteleraz eta euskaraz egitea Iruñerria-Gares lerrotik beherako eustarriaz bestalde. Badela politikoez salatu nahi ez duten *naphtheid* iraingarria Europako azken harresiaz haraindian. Lapurdin, Behenafarroan, Zuberoan ez dela ez euskararik ez euskaraz ikasterik sare publikoan. Bakoitzak nahi duen hizkuntza hitz egiten duen herria? Ertzaina gai zuen txistegilea bezain herrikide nauzu.

Honelako auzi zatarrek gizarte normaldu batean zutabe diren oinarri sendoak jartzen dituzte dardarka, eta itsusi da zinez. Ezkerreko ikuspegi batetik (ez duzu euskal herri-tarra baino ezkeragorik inkestetan) ongizatearen gizar-teak lorturiko oinarritzko sektoreak sendo mantetzea ezinbesteko beharra da, hezkuntzari dagozkion arlo guztiak aurrena. Pelloren egia da ordea hizkuntza gutxituei dagokienan bederen, ekimen pribatuak izan dituela motore eta hasierako arnas. Ikastolek erakutsi diote eskola publikoari nondik ibili euskalduntze planak aurrera aterako badira; AEK eta IKA urteetan aritu dira udal euskaltegietako materiala prestatzen; Gure Irratia, Irulegi edo Xiberoko Botzarik gabetanik, balitzateke euskararik Bidasoaz haraindik irratietan? Harresian barne ere, lizentziak ukatzen zaizkien Euskalerrira Irratirik gabe, Xorroxin-ik gabe, zer Nafarroa euskaldun eta mistoan? Jakin behar genuke, ez dira EITBko egungo aginte-koadro asko Loiola Irratitik paseak? Garai mingotsagoetan, Egunkaria Sortzen-eko ahariburuek zazpi giltzez zarraturik aurkitu ohi zituzten euskal erakunde publikoetako zerrapo-sarrailak. Senpereko aintziraren inguruan, inork baino hobeto azaldu du berriki auziaren mami zertan den Jean Louis Davant idazle eta erakasleak:

Euskara hizkuntza publikoa da, eta, hala izanik, etxean itxirik egon gabe plazarat joan behar du. Horretarako, zor zaion lege babesa eman behar zaio.

Hizkuntzaren irakaspenean ez ezik, honen inguruan burutu izan diren proiektu gehienek borondate publikoko ekimen pribatuetan izan dute sorrera. Euskal Herrian zer-bait erakusteko badugu hau da, publikoa eta pribatua kontzeptuak, bestelako azalpenik gabe eta euskararen inguruko amaraun honetaz ari garela bederik, baliogabeak direla. Pribatua, norberaren parekoa izan arren, doako erneguen sorburu eta gogor egin nahi zaionaren kopia txar izan daitekeela jakinda ere. Ezin pribatuagoak ziren alemanieraren oldarretik txekiera babesteko sortu ziren Matitse Skolska haiek. Eta hala izan ziren haien ereduari jarraituz Migel Muñozak Donostian zabaldu «Koruko Andra Mariaren Ikastetxe» hura, Tolosan 1921ean, Errenterian 1928an... muntatu ziren ikastola haien osteko ia gehienak. Egoera arras desberdina dela esanen didazue. Baldinbaite. Stormont guztietan da puntu zailenetarik armen entrega noiz egin.

Dena den, hau guztia ez da azalerraza normaltasunean bizitzera egiten duen bati. Publikoa ez da denona, pribatua norberarena ez den herri batean zailduak gara. Ostean, inon balegoke enpresari traketsagorik hemen baino? Ez digute ahal duten guztietan gogorazten barren erreka zolaraino jausitako herria gabela?

Publikotasunaren munduarekiko dagoen mesfidantza, ulertzekoa baino, beharrezkoa izan du euskaldunak, biziko bazen. Euskararen gaia ateratzen delarik, Euskal Herria gobernatzan duten administrazioek arazo larriak dituzte gutxieneko jendetasuna mantentzeko. Egunkariek harrikaden neurriko albisteez iratzartzen gaituzte egunero: Gasteizen langabezi saria ukatzen zaio inprimakiak euskaraz bete dituen gazteari. Apezpiku euskaldunak eskatzen dituen loro zaharrak (ez da Eliza Katolikoa Sabino Arana Fundazioa bezain pribatua?) listariz lotzen du mokoa Imanol Murua kazetariari ETBren programazio desorekatuaren aurrean *zapping* egitea proposatzen dion Ararteko erdaldunaren izendatzearen aurrean. Hegoaldeko epaitegiak epaile elebakarren kontrako salaketa-areto bilakatu dira. Urruñan auzape-

zak ukatu egiten die lurra ikastola berria eraiki nahi duten guraso eta laguntzaileei. Iruñerrian Polizia Nazionala ateratzen da nafar eskola publikoetan D eredu baldintza duinetan eman dadin eskatzen duten gurasoak jipoitzeko. Alta, zer da publikoa Iparraldean eta Frantzia osoan jakobinismo ahalguztiduna baino, Hizkuntzen Karta sinatzeari uko egiten dion Estatuaren harrokeria *normaldu* eta *zibila* baino?

Miterrand lehendakaritzako hautagai aurkeztu zelarik, *110 proposamen Frantziarako* deitu txostena eman zuen ezagutzera. Bertan, Seaskako burrasoak ez ezik, Britainiako Diwan-etakoak, Okzitaniako Calendreta-koak, Korsikako Escola Corsu-koak ere pozarren jarri zituen proposamena batzen zuen, 56.a hain zuzen. Sozialistekin, munduari demokraziaren eta moderniaeren hastapenak erakutsi dizkion Frantziako estatu zibil eta laikoak, alegia, *publikotasunak* babestuko zuen Frantzia Handian eremu urriko hizkuntzetan emandako hezkuntza oro. Luze gabe, Alderdi Sozialistatik bertatik zapuztu zuten agindutakoa. Egun arte.

Diagnosia? Sinpleegia lehenengoan ulertzeko. Normaltasuna izterbegi zaion euskal herritarra da oraino euskalduna. Euskara estigma beltza den lurraldeetan saminago dakite hau, giputz-bizkaitarrek gero eta galduagoa dugun harako ausardiak mantentzen ditu bizirik. Normaltasun usetik ahaztu gogo dugun kodea da: hitz egiten dutenean salatzen ari dira. Zuen normaltasuna gure heriotza da, gogorazten digute. Jimeno Jurio historialari artaxonarrak jende aurrean euskaraz eginez jende aurrean euskaraz egitera behartu du Miguel Sanz, Nafarroako Gobernuako Presidente. Tolosan nahitaezko folklore izanen zenak giltza zaharagoak ukitu ditu han. Uhain da, irribarrez jende artean.

Untzia Benta Haundin

Mundu publikoak, kanpora begira asmatu egin duela, begien bistako egia da. Euskadik Euskal Herriaren ordezkari dela sinestu duenetik, Euskal Herriak badu, ez nahita ere, orain arte dirudienez lanbro zen erakusteko ikonoa. Solomon Guggenheim-en untziak, kultura aurrekontuak

irentsi bai, baina irudia ere eman baitio ez Tour Eiffel, ez Puerta de Alcalá bat ez zuen herri honi (Portugaleté eta Areeta lotzen dituen Bizkaiko Zubia genuen, gure ortzadar metalikoa, baina eraitsi digute). Arrakastaren itzalak arruntean zapuztu ditu intelektualitatearen arteko eztabaidak. Azala laudatu eta barnekoa madarikatuko duen bisitari bilakatu ditu biktimak. Jaurlaritzak sakon hartu du arnasa *flash* urdurien artean. Ez da harroegi agertu bentzuetuen aurrean; are gehiago, erakutsi du borondatezko keinu garbirik ere: «Museoa eginda dagoenez, saia gaitezen euskaldunago bihurtzen».

Oteiza nahi dela bahikutzan hartu Nerbioi hegiko titaniozko kartzela ederrean, disimulatzen ez den ametsa da, eta estutzen hasita, pertsona bera nahi dutela esanen nuke, obra baino gehiago. Eta hala sinatu zen martxoan Abarzuzan, GG eta Oteiza Fundaziokoen eta Mari Karmen Garmendia eta Josu Bergararen arteko akordioa. Oteizaren obra euskal herritarren ikur ederrak hartuko zuen azkenean. Argazkia adierazgarria ere bazen: Abarzuzako fotoan ez zen agintari nafarrik ageri. EAJk Nafarroan erbesteratutako Oteiza Bilbora eramatea erdietsi zuen. Eta hala izanen zen ustez ferraturik zuten betizua harrotu eta («argazkiko politikoen irribarreek sumindu naute») soka-uhalak etenda sasira jo zuenean berriro. Jarrera bere-berea zuen, baina inoiz ez bezalako negoziazio ahalmena erakutsi zuen. Bera sartzeko baldintza moduan Debako Eskolako gainontzeko artistak berarekin batera barrentzea Jaurlaritzak GG Fundazioarekin ezin negoziatzea zezakeen puntua zen. Mintzo garbiko gizona da Thomas Krens:

Lehenago esan nuen bezala, programazioaren herena Euskal Herriko, Espainiako edota hispaniar kulturakoa izanen da. (*Lápiz*, 1997ko urria)

Oteizak, bere petralkerian, eta Krensek geopolitikaz azal ziezaiokeenari itzarroteke, urte batzuk lehenago Kultur Kezkatik-eta salatzen zen atala harrotu zuen berriro. Espantu handirik gabe —lehenengo roundean ustez eraitziko zioten *Noizko Euskal Museo bat!* aldarrikatzeke—, Jaurlaritzak berak fletaturiko untzian lemagidarrak ez duela sala-

tzera zetorren Oteiza. Autonomiarik ez autonomia bere bizibide egin duen herriak!

Irudiari dagokionez, bidez dabil baina Jaurilaritza. Guggenheim Bilbao Museoa garai berrien sinbolo da. Duela hogeitau urte, ezinezkoa zatekeen bertako artista, idazle eta enparauen babesik gabeko honelako proiekturik aurrera ateratzerik. Gaur egin da, eta ondore onez egin ere. Alferrik esanen dugu hau ez dela euskal artistentzako museoa, euskal kultura urteetako hondoratu dutela atzerriko untzi harro bat ateratzeko azalera. Kultur Kezka-k ez zuen asmatu politika egiten. Gerri falta nabarmena erakutsi zuen. Euskal Autonomia Erkidegoko kultura urteetako hipotekaturik geratuko zela jakiteak ez zuen orain dela hogeitau urte sortuko zukeen besteko uhainik —barka, olaturik— harrotu. Derrota usainean, aurrekontuetatik euskararen unibertsoa definitzera pasatu da euskal intelektualitatea. Puntualtasun presatutik luzerako plangintzara. Eta denontzat mesede. Honetan, baliagarria izan zaio biltzearen beharra aldarrikatzea. Orain Euskararen Kontseiluari dagokio benazko normalizazioaren Esne Bideak eta zulo beltzak erakustea.

Azken hurbiltze ahaleaginean, «1998ko Euskal herritar unibertsal» izendatu dute instituzioek Oteiza. Bien bitartean, honek Benta Haundin Txabi Etxebarrietaren omenez jarri eta Bertsozale Elkarteak logoan berreskuraturako eskultura sasi beltzen bazka da. Derrotari egindako omenaldi eder bat...

Labaien Arraldeko

Urteak hirurogeitaka Antonio Labaien, Isaak Lopez Mendizabal eta Jon Andoni Irazustak *Antzerti* aldizkaria sortu zutela. Harrezkero, ur asko karreatu du behinolako zelulosazko ibaiak Zerkausitik Oriorainoko bidean. Orain ez dugu antzerki aldizkaririk, hil zen gerraurreko haren arimaz «Antzerti» eskolaren inguruan moldatzen zen izen bereko sotil hura. Aldizkariak aktoreen presentzia handia goei utzi zien lekua, Zorroagako eskola zaharrak ere giltzatu zituen ateak. Garaiak presatu egin dira, aktoreek ez dute

eskolarik, herri eta auzo antzerki taldeetan trebatzen dira, bikoizpen gelatatik ateratzen dira, film bikoiztuetako ahots ederrek aurpegia dute. Euskal Herrian ez da inoiz orain adina aktore egin ezagun antzokietara hurreritzen ez den publiko zabalarentzat. *Goenkale*-k, *Jaun eta Jabe*-k eta *Benta Berri*-k, zerbait erakutsi baldin badute Soroizek, Goenagak, Iruetak eta enparauek ondorengoak badituztela da. Trumilka atera diren aktoreek, literatura pasio eta telebistarako istorioak asmatzea ogibide duten gidoilariekin batera eurek gehiegi maite ez baina arrakasta handiko produktu gustagarriak egin dituzte. Erabilitako euskara ereduak du, besteak beste, errua.

Halaz guztiz ere, kontsumo handiko telesailek hizkuntzaz harantzagoko urrezko araeuan dute arrakastaren giltza. Espainian ekoiztu ohi diren antzerako produktuetan ez bezala, Euskal Herrian politika deitu ohi duguna gai ukiezina da. Goenkale ez da presoak euskal herriratzeko eskatzeko kartelik, ez da ETAk hildako zinegotzi baten heriotza salatzeako kontzentrazioerik. Ez da, *share*-ak hala eskatzen duelako. Ikusleak ez lioke barkatuko kalea atsedean orduko telebistara eraman izana. Horrexegatik Goenkale ez da euskal kostaldeko herri bat, inoiz izan ez den euskaldun askoren ametserri baino, bakearen izenean ezarritako Gabon afariko itun isila («Politikarik ez, arren»), amnesia kolektiboari jakinaren gainean egindako keinua. Erakusten diren tentsio guneek mundu moderno bat dute ispilu, hizkuntza aberria duen herria da Goenkale. Horrexegatik euskaldundu dira italiarrak, magrebiarrak, kubatarrak... espainiarrak ez beste. Euskara arrotz zaion extremeñorik gabeko Orio, Lekeitio, Pasaia da Goenkale. Hizkuntzak politika izaten jarraitzen baitu hemen.

Katalunian, antzerako produkzio batean, katalanera oso trakets egiten duten espainiarrak agertzen diren bitartean, hemen itzuri egiten zaio barregarri agertuko litzatekeen espainiarraren figurari. Ez da Legebiltzarrean azalpenak eman beharra beldurtzen gaituena (Mosquera eta Urkijo legebiltzarkideek soldadutza berriro egitera kondenatu nahi dute Lazkao-Txiki!), guk badakigu zer den hizkuntza gaizki erabiltzeagatik barregai izatea. Les Louvier's-ek Txo-

min del Regatok asmatu bidetik ekiten dion bakoitzean gu ez garela amarru berean eroriko egiten dugu zin.

ETBko telesailek esaten ez dutena kontatu gogo due-nak zail du hitz egiten ordea. *Goenkale*-ren urrezko urteak euskal zinemaren urte gorrienekin bat etortzea, adierazgarria bada bederen. Azken urteetako saiok (kasualitatea idazle bi izatea honetan ahalegin handiena egin dutenak!) porrot ekonomikoaren izua itsatsi diote euskal zinemagintzari. Kalitatezko obra aurrera ateratzeko jendea dagoela, ez da dudarik, baina gutxieneko babesik ezean nekez da inor ausartuko. «Autofinanziazioa!», esanen zaigu, «Begira Kousturika-ri!» gaztigatuko. Euskara ez da ordea Europa aberatsarentzat herri urrikarri bat eta gure hizkuntzak ez du lobby indartsurik. Esan gabe, baina gure gatazka gerra bihurtutakoan izanen garela interesgarri esaten ari zaizkigu. Errukia, alegia.

Medioz orain baino ahulago eta borondatez indartsuago ginela, *Ikuskak* dokumental hutsak ez izatea transmititu zen, euskarazko luzemetraiak heldu beharra zuen. Ametsa iragartzeko manera ona aurkitu zuen Ezeizak. Dokumental batzuekin behartu zuen jendea amets egitera. Kontua da azken urteetako politika estiloak iragan denboretara bultzatu gaituela, eta behetik gora datorren produkzioak jauzia eman zain egotera behartu. Zenbateko tartea dago *Txotx*, *Bernar*, *Laugarren galeriatik* edota berebiziko ausardia erakutsi duten ondarrutarren *Anabasa Eremua*-tik luzemetraia duin batera? *Ikusketatik* Lertxundi edo Izagireren filmetara baino hagitzez handiagoa ziurrenik.

Esan ezazue ez dela komenigarria film batean inbertitzea gure normalizazio nahia, baina ez gaitzazue espainiarrik gabeko Arralde batean ito. Zinema hizkuntza da, eta gure gizartearen konplexutasuna gurarizko mintzagai. Normaltasunaren sindromeak, telesailek emandako ospearen aparrak, zinematografarik gabeko herri izatera kondenuatu gaitu. Alabaina, badira inoiz argituko ez diren arrazoiak: euskaldunak inork gutxik bezala ulertzen du Huston-en *Dublindarrak*. Guk ezin dugu politikaz hitz egin gabe egon familia bazkarietan. Suak hartu behar gaitu bizirik gaudela egiaztatzeko. Horrelaxe maite dugu bestea.

Antzerkian, beste era batean datoz herioren zaldiak. Ogiak bultzatu eta talde guztiak elebidun bilakatuta, aktoreen aurpegia da amu, ez taldea, ez obra, ez egilea, ez zuzendaria. Lekutan dira konpainien izenak erakargarri ziren garaiak. Orain, kultura artistikoa deitzen den hori ez da telesailen oihartzun baino. «*Goenkale*-ko, *Benta Berri*-ko aktoreak» iragarriko zaigu irratiz Ttanttakak Shakespearez muntatu obra ikustera joan gaitzen. Entzule potentzialak ez du Euskal Herriko antzokiak butaken usainagatik igarri ditzakeen Niko Lizeaga ezagutzen, bai ordea Gaizka Lasa. Pedagogiak huts egin du, telebistak hiltzen ditu aktoreak. Telebistak hiltzen ditu non eta ez denean egia jendea antzerkira hurbiltzen ez denik. Maskaradak 350 emanaldi eman ditu Sunskind-en *Kontrabaxua*-rekin! Formatoan asmatu dutela, ez da dudarik. Ziur naiz kasu honetan ere jendeak ez duela Mikel Martinez izenez ezagutzen, bai ordea —nola deitzen zen...?— musiko dohakabe hura. Ez ote gara ari gauzak nahasten? Aktoreek jaten dute, eta produktoreek gozaten dute gosetuei ematen. Telebistak erre egiten ditu ordea. Berritu beharrekoak hainbeste dira non eta aktore ez direnak sartu behar ditugun langintza horretan. Dinamika ez da geure-geurea ere, ikustea besterik ez dago barne-produkzioiko antzez-saioek batez ere Espainiako telebista pribatuetan hartu duten indarra. Baina garai hobeagoetan ikasia dugu kultur normalizazioa ez dela *oso dibertigarria da-ren kultura* dei genezakeen formularekin ondo etortzen. Jendea-ri denboralditxo bat ondo pasaraztea, artea da, baina egi-ten den oro *oso dibertigarria* izan beharrak hiltzen gaitu.

Honezaz guztiaz oso bestelako pertzepzioak nagusia-go direla, ez dut dudarik egiten. Aktoreen ahotan lanturu dena (EABko Eneko Olasagasti eta Kike Diaz de Rada-ren deklarazioak irakurrita daki euskal irakurleak aktorea sal- duta dagoela ETBk ekoiztetxeei ezarriko ekoizpen prezio gero eta basatiagoei esker), dena jaiera eta goramen da zenbat eta gorago jo. Pertzepzioaz, Oskar Wilde-k jarri gin- tuen jakinaren gainean *Ernesto izatearen garrantzia*-n Lady Bracknell-ek «Prism delako mamisela hori itxura nazkaga- rriko eta heziketarekin ondoegi moldatzen ez den bat al da?» galdetzen duenean. Chasuble jaun erretorak sumin-

durik erantzuten dio: «Emakumeetan hezituena eta errespetoaren irudi bera duzu barren!». «Zalantzarik gabe, pertsona berberaz ari gara».

Mutitegiko euskal harriak

Esan nahi dut, amets egiteko astirik hartu gabe, bada-kidala zer esanen zaigun kultur politika ahotan hartuta lehen harriak botatzen hasi orduko. Sinesten hasia naiz Mujikaren libeloa diru-laguntzen karpetei erantsirik izanen dutela hemendik aitzin Celine-ren itzulpena irakurri ez duten erakundeetako teknikoek. Esanen zaigu babes politika batek kalitate txarreko produktuen ugaritzea dakarrela, artea *berez*, larriari lotutako kontzeptua dela. Esanen zaigu azken batean jendeak hautatzen duela jangaia, eta jendeak gustoko duena kontsumitzen duela, garaiko ezau-garriak dituen bestalde (kalitatezkoa, arina...). Esanen zaigu hala eta guztiz ere, instituzioetatik berebiziko ahaleginak egin direla euskal literatura bultzatzeko, hor dagoela Euskadi Saria. Eta egia da. Ondo kostata, baina Euskadi Sari berrituek badute idazlea pozteko arrazoi berezirik. Euskarazko ataleko irabazleak diru laguntza izanen baitu liburu beste hizkuntza batera itzuli eta argitaratzeko.

Euskal idazleak kanpoan ezagutarazteko era bat dateke, baina ez bakarra, eta menturaz ezta egokiena ere. Euskal literaturan zer dago erakusteko bada! errepikatuko zaigu. Euskaraz egositako literaturan aza eder gutxi dugulakoa ez da oraingoa. Urteak dira Jon Juaristik Sarrionandia eta Atxagaren ondoren zetozen idazleen kalitate ezaz gaztigatu zuela. Euskadi Saria itzultzeko erabakiarekin urteko badela obra itzulgarri bat behintzat deliberatu du Jaurlaritzak.

Politika honek sortzen dituen egoerak bitxiak ez ezik, paranoiaren mugako ere badira zinez askotan. Urtero idazle kataluniarrak, galiziarrek eta euskaldunak biltzen dituen Galeuzca topaketak elkarren obra ezagutzen ez duten idazleen arteko egunak dira gehienetan. Eta ez borondate faltan, suposatu nahi dut. Euskaldunak osterantzekoan aldean ditugun abantailak, nabarmenak dira. Baina zer daki Edor-

ta Jimenezen gainean, zer Aingeru Epaltzaz edota Itxaro Bordaz Kataluniako Idazleen Elkarteko lehendakariak, zer Galiziako idazkariak? Jende sano atsegina dela, abegikorra inondik ere. Maite dute Jimenezen berba argia, Epalzaren egoten jakitea, Bordaren exotismoa. Eta obraz?

Konponbidea, bistan da, Idazleen Elkartea eta bateko eta besteko administrazioen arteko lankidetzatik etorriko da, nonbaitetik etortzekotan. Bertako idazleen lanak itzultzen dituzten proiektuak laguntzea, esate baterako Italian mar-txan aspaldi jarri zen formula da. Erantzunak ez gaitu ezus-tean harrapatuko. Untziak ezin gaitzake gehiago hondora.

Nik neuk ez dut, alde honetatik, gauzak hobetzeko es-perantzarako arrazoirik ikusten. Joxerra Gartzia *Hitzetik Hortzera* zuzentzen zuen garaian, gogoan dut Euskal Idaz-leen Elkartetik literaturaren inguruko programa labur bat burutu zezaten (TFko *Apostrophe* zebilen ororen ahotan) ETBra egindako eskaerek izan zuten erantzuna. Idazleak ez baitziren, idazleak ez baitira, bertsolarien itzalen besteko. Euri asko ekarri du harrazkero, eta euskal literaturak erdie-tsi du, jakineko batzuen lanari esker, orduan makalago zuen izena. Aitzitik, gauzak ez dira arean kanbiatu. Azke-nean, Donostia Herri Irratira jo behar izan da *Komatxo ar-tean* atera dadin.

Udaberri honetan, bere azken eleberria zela eta, tolo-sar bati eginiko elkarrizketa irakurtzeko parada izan dut *Argia* astekarian. Gauza interesgarri asko irakurtzen zaizkio Joxemari Iturraldei bertan. Konparazio batera, kritika ezak ematen dio bide gure produktuen normaltasun faltaz ohartarazi eta harrika ematen hasteko:

Zer tresna dago baina kritikarako Euskal Herrian? Non azaltzen dira gauzak? Egunkarietan, eta normalean korri-ka eta presaka eginiko aipamenak izaten dira. Aldizkari espezializatuak, kultura programak... Bakarra ere ez dago. (...) ETBn esate baterako, ez dago kultur saio bat. Lotsa-garria da. Eta deitzen dizutenean ere... Ni bizpahiru aldiz joan naiz magazine horietako batera, eta horrelakoetan oso barregarri sentitzen duzu zure burua.

Zeren keza du Iturraldei? Bost hankako bildotsaren ondoan atera dutela? «Egin lan eskasa aintzakotzat hartu

eta gainera, betegarri dela-eta kexu den idazle triste bat!» esanen zaigu. «Hi bezalako milaka ditiagu ate joka magazine horietan parte hartzeko!» mehatxatuko dute ezaguna egiten zaigun diskurtsoarekin. Jimu Iturraldereen etsiak jakin beharko luke, neoliberalismoak ez du literaturarik irakurtzen.

«Hizkera gordinegia darabilek», esanen didazue. Gordinegia... Aurtengo urrian urteak hogeita hamabost Arestik *Harri eta Herri*-rekin Orixeren omenez Tolosan antolatuturiko poesia lehiaketan irabazi zuela. Zer esanen zuen Bilboko petralak kultura saioak desagertu (zein urrun geratu den *Fahrenheit!*) eta goiz eta arratseko kirol saioak eta Espainiako markes, enpresari, farandulero merke eta futbolista buztanikeren ohe aferak mintzagai dituen programak Basurtoko emakume potrodunak baino errazago ugaltzen ikusita? Zer aipatu kultur politika hau astindu baina euskaraz sortutako kultura oro orrietarik ostikoka ateratzen dituen *herri proiektuei* buruz? Egia da, dagoeneko ez gara haserretzen. Haserre bizi gara. Hizkera gordinegia...

Neoliberalismoak literaturan sinesten duela, eskier naiz. Berriki izan dugu literaturak baduela funtzio dekoratibo garbirik ikusteko parada. Neoliberalismo ekonomikoaren defentsore amorratua bilakatua zen Octavio Paz idazle mexikarra hil zelarik, patetikoa gertatzen zen Espainiako Gubernuburua den Jose Maria Aznar «gazteleraz ondoenetako idatzi duen poetaz» entzutea. Gero Lorca errezitatuko du. Ez da oraingo kontua, politikak beti behar izan du kulto agertu. Hala agintzen du gestorearen estetikak. Neoliberalismoak hain maite duen kopuruz hitz egiten hasita, Lizardik eta Lauaxetak, alderdiko idazle organiko izanik (eta batzokietan nahitaez erosi beharreko, pentsatzen dut) nekez saldu zituzten hirurehun aletik gora. Anartean, bost mila erosletik gora izan zituen garai beretsuan Joxe Zubimendiren *Aberri-Oyuak*-ek. Kaleak eta ikastetxeak bataiatzeko ez bada ere, nori atera zaio zukurik gehien? Hala da; kultura halabeharrez jasaten duen ideologia bat da saiatzen ari dena.

Kontua da neoliberalismoari, bere horretan, gaitz zaiola garai batean heltzeko zegoen normaltasun baten kariatz ja-

rri ziren hainbat zedarrri mugitzea. Oraingoz, zer, beren hizkuntzan eginda, inbertsio, kopuru eta emaitzei bagagozkio, irakurle gehiago ditu euskarazko buletin ofizialak Iturraldere obrak baino? Ez ditut Uzturrek gerra garaiko Jaurlaritzaren xedapen eta ebazpenei egin itzulpenak irakurri, baina utzidazue ezbaikor agertzen.

Ez dezala inork pentsa euskal artisten, idazleen, itzultzaileen, aktoreen, zuzendarien edota ekoizleen funtzionaritzan eskatzen dudarik. Nik ez dut errukian oinarrituriko gizarte berririk eskatzen, ez dezala inork okerreko irizpiderik atera euskal kulturarentzat babesa galdegiten dudanean. Neoliberalismoak normaltasunaren izenean bazter uzten ari den kulturek ezin dutela lege horiekin normaltasunik iritsi esaten ari naiz. Gure iraganak iziotutako ilusioak ekartzen ditudanean gogora, gure ezintasun eta ezinen laudorioa egiten ari naiz. Esaten ari naiz euskaraz idaztea, euskaraz antzeztea, euskal film bat zuzentzea aukera politiko bat dela. Gimnasia ariketa legez irakurriko dugun buletina edota berdin kondematuko gaituzten juje euskaldunak eskatzea bezainbestekoa.

Frankismopeko pizkundean, 30ekoan bezalaxe (gazte-leraz idatziko duen Aitzol ez bezala, Lizardi eta Lauaxeta euskara galdutakoak ziren, kasualitatea) beren burua euskaraz kantatzera behartu zuten abeslari erdaldunek eukiko dute zer esan oraingo euskal musikariak, askatasun osoz, tantaka hasieran, gero eta jario handiagoan orain, erdaraz kantatzen entzunda. Euskal Aktoreen Batasuneko idazkari nagusi den Kike Diaz de Radak duela hamar urte baino okerrago egon daitezkeela dio. Ez aktoreek bakarrik, denbora gutxian, denok egin dugu gibelera hemen. Kultur ekoizpenen aurrean genuen kultura oso bat da lurmendu zaiguna.

Polita da ikustea gure inguruko kultura handiek antzerako argudioak darabiltzatela, esate baterako, beren zirena *globalizazioaren* atzaparretatik *babesteko*. Denontzat tokirik ez dagoenean kultura txikien *luxua* da irabazi beharrekoa lurra. Azken batean, lur kontua ere bada eta. Euskalduna, espainiarra, hispaniar mundua... (Interesgarria oso Krens-en ikuspen geopolitikoa). Horregatik esaten di-

gute mestizoa eta modernoa den euskal kulturarentzat babesa galdegiten dugunean merkatuaren legera ateratzeko, aterako dela azalera igeri baldin badaki. Tiburoiak xaxatzen dituzten bitartean, geu gara askorik ezinen dugula iraun ohartzeko lehenak. Ahmed-ena bezalaxe, denboraren kontrako borroka da gurea.

Hala da, eta ezagun dugu. Desagertutako hizkuntza batean mintzatzera gaude behartuta: *normalizazioa, lurraldetasuna, sustengua, babesa...* eta zinez, ez da erraza zer nahi dugun azaltzea beti tentagarri zaigun biktimismo merkean erori gabe. Eta baldintza hauetan, —bada berba itsusiagorik ere: *prekariatatea*— gaitz da normaltasunaren antioinetan lanean ari denari kritika egitea. Alferrik eginen dugu hizkuntza normal bizi dugula jokatzera. Gainditu gabeko hiztegi oso bat dugu betetzeko ezinaren estalgarri.

«Antigoaleko hitzak dira» gogoraraziko zaigu. Eta arrazoi dute, nekagarriak gara. Zertarako azalduko dugu behin eta berriro gure hurrek, lehen Lopez Mendizabalek gerraurrean kalean jarri zituen *Xabiartxo*, *Umearen laguna* edo *Martin Txilibitu* bezalaxe behar dituztela dagoeneko tiburoiek irentsi dituzten *Xirrixta* eta *Kometa*, akigarria dela *Ipurbeltz*-en edo *Kili-Kili*-ren defentsan atera behar izatea euskarazko ekoizpen oro susmagarri zaion politiko gero eta oldarkorragoaren aurrean. Zer egin haur aldizkarigintza bera kriminalizaturik bada. Areak, zaila da zinez euskaraz buruturiko obren gaineko *jazarpen politikoa* bezalako hitzak plazara ateratzea XXI. mendeko atariko egunerokotasunera (Zarraoa jarri behar izatea Lazkao-Txikiren abokatu!). Zaila da. Eta onartezin geure ezinaren estalgarri huts baldin badira.

Eta ni Jimeno Juriorekin nago: babesa baino ez dut galdegiten Uhainen etorkizunarentzat. ♣